

Mirka ZOGOVIC

PRILOG BIOGRAFIJI LAZARA TOMANOVIĆA

U opsežnoj studiji *O političkom liku Lazara Tomanovića*¹ dr Kosta Milutinović, govoreći o bosanskohercegovačkom ustanku, pominje saradnju L. Tomanovića u italijanskom listu *«Il Tempo»*, i to na osnovu Tomanovićeve *«Autobiografije»*. U članku *Porijeklo i život Lazara Tomanovića*² Novak Miljanić takođe govori o Tomanovićevoj saradnji u venecijanskom listu. Međutim, kako ni u jednom ni u drugom radu o tome nema konkretnijih podataka, polazeći takođe od *«Autobiografije»*, mi smo pokušali da o toj Tomanovićevoj aktivnosti nešto поблиže doznamo, pa smo do sada mogli da utvrdimo sljedeće.

Godine 1877. (do berlinskog kongresa) Tomanović je «vojevao u italijanskoj štampi za slobodu Bosne i Hercegovine a i za prava Srbije i Crne Gore». U toj istoj štampi njega napada dr Kosta Vojnović zbog njegova slobodarskog pisanja, što Tomanović pominje u *«Autobiografiji»*, dodajući da mu je on odgovorio još u tri članka i da se potom Kosta Vojnović «nije više čuo».³ Nešto opširnije Tomanović o tome govori u *Skici* za autobiografiju, koja se čuva u njegovoj zaostavštini. Tu on veli: «A kada je Rusija priskočila u pomoć srpskim knjaževinama, nastavio sam rad u mletačkom *'Tempu'*, organu zapadne lijeve grupe, koji je bio za Austriju zabranjen pa je izlazio pod imenom *'Il movimento'* i dalje se čitao osobito po Dalmaciji; i taj moj rad protivu čežnje Austrije, odnosno Bosne i Hercegovine bio je izazvao Kosta Vojnovića, tada Rektora zagrebačkog Univerziteta, da ga u istom listu parališe, što mu je bilo i dozvoljeno obzirom na njegov visoki položaj rezervom da mu ja odgovorim.»

¹ «Istorijski zapisi», knj. XXXIII, 1976/3—4, str. 493, 519.

² «Boka», br. 9, 1977, str. 219—234.

³ Laza Tomanović, *Autobiografija*, «Zastava», 1927, br. 297, str. 3.

U venecijanskom dnevnom listu »*Il Tempo*«,⁴ a ne »*Il Movimento*«,⁵ za godinu 1877. nalazi se niz nepotpisanih članaka za koje se gotovo sa sigurnošću može reći da potiču iz pera L. Tomanovića.

Na osnovu napisa koje u to vreme objavljuje, da se zaključiti da se ovaj liberalni italijanski dnevnik prijateljski odnosi prema Crnoj Gori i da podržava narode koji vode oslobodilačke ratove i protiv Turske i protiv Austro-Ugarske. On svakodnevno na svojim stranicama donosi izvještaje o stanju na frontovima, a, osim toga, uvodnici su mu često posvećeni poredama Crne Gore,⁶ koja »ostaje uvek veličanstvena i nepobediva«.⁷

Kao dopisnik »*Il Tempo*« iz Dalmacije, Lazar Tomanović se javlja u rubrici »*Nostre corrispondenze*«. U svojim izvještajima on govori o ratu koji vodi Crna Gora i o bosanskohercegovačkom ustanku i protiv Turske i protiv Austro-Ugarske.⁸ Njegov napis od 27. jula 1877, pod naslovom *Le idee di annessione*, pobudiće Kostu Vojnovića da mu, iz Zagreba, odgovori dopisom *I Croati e la questione d'Oriente*.⁹ Tomanovićeve dva odgovora nose jedan naslov *Ancora sui Croati*.¹⁰ I Tomanović i Vojnović žele da »italijansko javno mnjenje uoči još težih događaja ne bude obmanuto frazama i predrasudama, već da se upozna s pravim stanjem stvari«,¹¹ pa obavještavaju italijanske čitaoce o događajima koji se u to vreme odvijaju u Bosni i Hercegovini i o slavu koji prema tim događajima zauzimaju narodi Hrvatske, Srbije i Crne Gore. Ali svaki od njih to čini sa svog, drugačijeg stanovišta: dok je Vojnović potpuno na strani Austro-Ugarske i pozdravlja je kao osloboditeljicu bosanskog življa od Turaka, Tomanović svim žarom rodoljuba ustaje protiv aneksije, pa poput »Zastave« (koju, uostalom, navode obojica) smatra da je za Bosnu i Hercegovinu bolje da bude i pod Turcima no pod Austrijom. Jer, pita on Vojnovića: »... kakva je razlika između turske pravde i one pod kojom u zatvoru leži više od godinu dana pod istragom, bez dokaza krivičnog dela, jedan otac porodice, kao, na primer, Miletić, istaknuti srpski rodoljub?«¹²

⁴ »*Il Tempo* — giornale politico, letterario, commerciale del Veneto».

⁵ Na osnovu Tomanovićeve reči o ovom listu, pokušali smo da pronademo »*Il Movimento*«, ali ga nismo mogli naći ni u biblioteci Marciana ni u biblioteci muzeja Correr u Veneciji, kao što nismo mogli naći ni ma kakve indikacije u vezi sa njim.

⁶ Up. *Turchia e Montenegro*, br. 151, *Il Montenegro e i dispacci turco-III*, br. 155; *La Presa di Niksic*, br. 218, sve iz god. 1877.

⁷ Up. *Dai Due Campi*, 1877, br. 171.

⁸ Up. br. 116, str. 1—2; br. 162, str. 1—2; br. 186, str. 1; br. 196, str. 1—2; br. 222, str. 1—2; br. 245, str. 1. Sve 1877. god.

⁹ »*Il Tempo*«, 1877, № 206, p. 1—2. Na K. Vojnovića upućuje nas Tomanović u *Autobiografiji*.

¹⁰ »*Il Tempo*«, 1877, № 222, p. 1—2 i № 224, p. 1—2.

¹¹ »*Il Tempo*«, 1877, № 224, p. 1: Vojnovićeve reči na koje se poziva i Tomanović.

¹² Isto, str. 2.

Prema stavu redakcije, koja direktno ne polemíše s Vojnovićem, i očitó usvaja odgovor Tomanovića, možemo zaključiti da je »*Il Tempo*« u ovom sporu bio na njegovoj strani.

U tadanjim Tomanovićevim dopisima, valja uzgred istaći, posebno je zanimljiv i značajan negativan odnos prema ulozi sveštenstva u Hrvatskoj i prema snažnom uticaju koji Vatikan vrši na katolički živalj.

Tomanovićevo ime pominje se u italijanskoj štampi, sad već direktno, i mnogo kasnije, kad je, 1908. kao izaslanik knjaza Nikole u specijalnoj misiji posetio Italiju: pod zvučnim i upadljivim naslovima, na prvim stranicama italijanskih novina, objavljeni su tada opširni članci, potom intervjui s Lazarom Tomanovićem i sl. Svi listovi (»*Il Secolo*«,¹⁵ »*La Tribuna*«,¹⁶ »*Corriere delle Puglie*«¹⁵ i dr.) smatraju za potrebno da naglase kako on govori »*In perfetto italiano*«, kako odlično poznaje italijansku kulturu, istoriju, književnost, kako je veliki prijatelj Italije i kako je bio od ogromne pomoći garibaldincima koji su učestvovali u hercegovačkom ustanku, najzad, kako ima mnogo bliskih prijatelja u Italiji.¹⁶

¹⁵ U broju 300, str. 1, 1908: Una nostra intervista col presidente dei ministri del Montenegro.

¹⁴ Un colloquio con S. E. il Presidente Tomanovich — Il sentimento del Montenegro: popolo e Governo. 1908, № 300, p. 1—2; Lazzaro Tomanovich, 1908, № 302, p. 1.

¹⁵ Una nostra intervista col primo ministro del Montenegro, 1908, № 102, p. 1.

¹⁶ Tomanovićevo ime se, međutim, sreća u italijanskoj štampi i dalje: godine 1909, na primer, venecijanski »*L'Adriatico*«, 1909, 15. II, p. 1, objavljuje, opet na naslovnoj strani, integralni Tomanovićev govor u skupštini na Cetinju, takođe posvećen aneksiji.